

tekként értelmezem, hogy ugyancsak az említett tanévtől megszűnjön minden alacsony diáklétszámmal működő, csupán alsó tagozatos kisiskola. Mindehhez további gondként járul hozzá, hogy középiskoláink túlnyomó többségében is viszonylag alacsony a tanulók létszáma, tehát Damoklesz kardja bizony az ő létük fonalát is elmentse. Mi ez, ha nem a jelenleg még elfogadható iskolarendszer direktív felszámolása, a gyermekek, a szülők jogos igényeinek teljeskörű ignorálása. „Míntha országban” viszont mindez csak elengedhetetlen racionalizáció, amelyre szükség van, hiszen nincs elegendő pénz az iskolaügyre. Ugye, milyen furcsa indoklás, különösen akkor, ha nagyon jól tudjuk, mi mindenre van pénz ebben az országban.... Iskoláink megmentése azonban nem csak a pedagógusok feladata, mi egyedül képtelenek leszünk ezen a területen érezhető sikereket elérni. Most teljeskörű társadalmi összefogásra van szükség, a politikai pártok, a parlamenti képviselők, a polgármesterek, önkormányzati szervek, társadalmi szervezetek, társulások, civil szervezetek, szülők nagyon átgondolt együttműködésére és összefogására. Természetes azonban, hogy a pedagógusok szerepe felértékelődik, hiszen csak ők képesek biztosítani, hogy a magyar tanítási nyelvű iskolák mindegyike, igen, kivétel nélkül mindegyike olyan színvonalon végezze a munkáját, amellyel meggyőzi a szülőket arról, hogy az anyanyelven oktató magyar iskola igenis képes minden szempontból legalább olyan szintű tudást biztosítani a diákjai számára, mint a politikai szlogenekkel és egyéb módokon is segített más tanítási nyelvű iskola. A pedagógusok további fontos feladata megteremteni, erősíteni, mindennapi gyakoriságúvá tenni az együttműködést a fenntartó önkormányzattal és a szülőkkel, mindenki, aki akar és tud is segíteni ezen a területen. Tudom, nagyon nehéz feladatok várnak iskoláink pedagógusaira az előttünk álló tanévben. A sikeres megoldásukhoz kívánok hatalmas lelkiereőt, kitartást, nagyon átgondolt együttműködést, méltó helytállást és sok-sok, megérdemelt sikert, hiszen elsősorban ezen sikerek révén örülhetünk diákjaink szeretettel teljes mosolyának és a szülők részéről tanúsított megkülönböztetett tiszteletnek, amelyek a rengeteg gond mellett is annyira széppé tudják varázsolni a mi hivatásunkat.

Lapunk egyik legkedveltebb rovata immár hosszú évek óta a Stafétabot, melyben napjaink közismert személyiségeit, mindenekelőtt az oktatásügyben kiemelkedően sikeres és elismert kollégáink életútját, nézeteit, eredményeit ismerhetik meg kedves olvasóink. Ezzel a gyakorlattal természetesen a jövőben sem szeretnénk szakítani, hiszen a megszólított és bemutatott pedagógusokra méltán lehetnek büszkéek a kollégái, a felvidéki magyar iskolák pedagógusai, sőt a diákok és a szülők is. Az alábbi írás azonban különbözik az eddigi gyakorlattól, hiszen – visszalépve az időben – történelmünknek olyan embertelen időszakába kalauzolja el lapunk olvasóit, amikor a pedagógusok legtöbbször nem a tantermekben, diákjai körében végezte a hivatásából adódó munkát, hanem az első és a második világháború besorozott katonájaként, ill. a hadifogolytáborokban. Százával, ezrével voltak, akik ezeket a borzalmakat átélték, de mi szinte semmit sem tudunk a szenvedéseikről. Ezt a hiányt igyekszik pótolni a mi lapunk is Csicsay Alajos kollégánk alábbi írásával.

Csicsay Alajos

Tanítók hadifogságban

Emlékezés az első világháború kitörésének 100. évfordulójára

Ki ne tudná a történelemből, mi volt az a szikra, amely száz évvel ezelőtt lángba borította a világot? Hát a szarajevói merénylet. S mintha annak természetes következménye lett volna, hogy rá egy hónapra, 1914. július 28-án az öreg Ferenc József „mindent meggondolva és mindent megfontolva” hadat üzentessen Szerbiának. Azonban a máglyát már jóval előbb megérték a zsákmányra éhes nagyhatalmak, csak éppen alá kellett gyújtani. Mi sem árulkodik erről jobban, mint azok az adatok, amelyek arról tanúskodnak, hogy a háború kitörésekor az egymással szemben álló feleknek hány hadra kész katonája volt, s melyeknek hány hadosztálya milyen felszereléssel rendelkezett. A teljes személyi állomány 13 800 000 főt tett ki, amelyből az Osztrák-Magyar Monarchia 3 340 000-et számlált; nemzeti hovatartozásuk szerint: 24%-ban (osztrák) németet, 18%-ban magyart, 13% volt a cseh, a többi horvát, lengyel, kárpátukrán, román, szlovén, szlovák, bosnyák és olasz. A „közös hadsereg” szolgálati nyelve a német volt, de engedélyeztek tíz ún. ezrednyelvet is, így a magyar királyi honvédségnél a magyar lett – hivatalosan. Ezt azért érdemes megjegyezni, mert a későbbiekben a magyar közkatonákat, azaz a „honvédek”, legalábbis azokat, akik orosz fogságba esetek, a táborparancsnokságok németnek tekintették.

Mi sem természetesebb, hogy a hadsereg felépítése minden időben szigorúan hierarchikus. (A sor- vagy közkatonákat 1948 óta Magyarországon mindmáig honvédeknek nevezik, mely

fogalom nem mástól, mint Petőfi Sándortól ered.)

A „nagy” háború kitörésekor a történelmi Magyarországon a hadkötelesek száma (18-tól 53 éves korig) 4 817 000 fő volt, akik közül 3 381 785-öt vonultattak be, de nem mindegy, kit milyen jogcímen. E megdöbbentően magas létszámnak csupán egy bizonyos hányada volt inkább csak hevenyészve kiképzett, a többség viszont az egykori nemesi inszurrekció (hol volt az akkor már!) analógiájára „népfelkelőként” kapott „felhívást”, valójában behívó parancsot. Így lett e sorok írójának anyai nagyapja is (hét gyermekes, 36 éves családapa) a veszprémi – ahogyan ő írta egyetlen és utolsó levelében – a „31dik népfelkelő ezred 3dik Század” honvédje, majd pár hónapra rá „hősi halott” valahol Galíciában.

A háborúba terelt (császári és királyi) „magyar” hadsereg katonáinak mindössze 15%-a, (524 850 fő) tért haza testileg épen. A többinek 15,7%-a, (530 965) elesett, 44,1%-a, (1 492 000) megsebesült – mintegy fél millióan többször is – és 24,9%-a, (833 570) fogságba került. A hadtörténészek szerint ez utóbbi szám feltűnően magas, valószínűleg azért, mert a háború befejezésekor az olasz fronton kötött fegyverszünetet a tiszték tévesen értelmezték. Azt is leírják, hogy „az adatok a történelmi Magyarországra vonatkoznak. A veszteségek nemzetiségek szerinti megoszlásának megállapítására nincs lehetőség”.

Hogyan lenne hát lehetőség arra, hogy az akkori (magyar) tanítók sorsának alakulásáról áttekintést nyerjünk?

Azonban akadnak rejtett források, mint például Mikuss Elek, a két világháború közötti Tallós (szlovák neve akkor Talloš volt, ma Tomášikovo) iskola igazgatójának *Magyar tanítók orosz fogságban* című, mindmáig fennmaradt, tömör írása. Ehhez anynyi megjegyzés kívánkozik, hogy az akkori magyar iskolák a fenntartóikat illetően három csoportba tartoztak: állami, községi és felekezeti (katolikus, református, evangélikus és izraelita) népiskolák voltak.

Kissé átrendezve a rövid memoár szerkezetét, ám írásmódját tiszteletben tartva, az alábbiakat idézzük belőle:

Az oroszországi legénységi fogolytáborok borzalmairól köteteket írtak össze, de mi, akik éveket töltöttünk a kimondhatatlan nyomorúság, kítaszítottság, a reménytelen magunkraahagyatottság e kintanyáin, tudjuk, hogy mind e leírások halavány képét sem képesek visszatükrözni a valóságnak. (...)

Turkesztán. A „haláltábor” Trojckóban. Alacsony, gyékényablakú, vertvályog kozákistálló. Most az „önkéntesbarak” büszke neve díszíti. A jászolokra vert emeletes priccseken, a dögleletes levegőben sápadt, kiéhezett emberek. A monarchia népeinek minden nyelvén folyik a szó; káromkodás, imádkozás, időtöltő perpatvar. Az egyik sarokban huszonöt-harminc ember szorong a deszkákon. Elöttük irón, papírdarabok, füzetek, itt-ott egy könyv, mely ritkább s nagyobb érték itt az aranynál: magyar könyv, magyar tanítók kezében. Melyek voltak e könyvek? ... egy ügyvédi perrendtartás, Gyóni Géza Lengyel mezőkön című verseskötete és egy a reneszánszról szóló kétkötetes munka, meg három Przemyslből hozzájuk került újságpéldány.

A tétlenségre ítélt tanítók szorgalmasan tanulnak oroszul, németül, franciá-

ul, angolul. A bábeli nyelvzavarban ők a legcsendesebbek. Reménytelen a jelenük, bizonytalan a jövőjük. A multjuk: az út a kaszárnyától az emberi téboly vágóhídján át a fogolytáborokig tövissekkal hintett. De nem csüggednek! A társadalomnak eddig is lenézett „napszamosai”, akikről most már végleg elfeledkezett a haza, társadalom, készülnek a bizonytalan jövőre. Ha megnyerjük a háborút, nemzeti kultúránknak képzetesebb előharcosok kellene; ha elvesztjük, akkor még inkább!

A hadvezetőség a tisztiiskolát nem végzett póttartalékos és önkéntes tanítóknak – (tévedés ne essék, nem önként vonultak be, hanem ez volt a megnevezésük a későbbi karpaszományosoknak – Cs. A.) – intelligens, megbízható közkatonaikat és altiszteket nyert, akiknek hazaszeretettét, kötelességtudását ki is használta a végsőkig, nem egyszer a legkényesebb feladatokat bízva rájuk, de amint az ellenség kezei közé kerültek s céljai érdekében többé nem jöhettek számításba, nem törődött velük senki, ki voltak szolgáltattva az ellenség kényé-kevének.

A tiszték helyzetét nemzetközi egyezmények szabályozták. Kisebb-nagyobb kedvezményeken kívül havi fizetést húztak az orosz kincstártól. A legénységi táborok lakói fillér zsold híján, az örökös fagyús köleskására utalva – mely az éhenhaláshoz sok, a megélhetéshez kevés volt – tengődtek, százával esve naponként áldozatul betegségnek, ragálnak, éghajlatnak.

Ebben a legénységi sorsközösségben is a legnehezebb volt az intelligenciának, vele a tanítóknak a helyzete. A földművés, iparos örömmel vállalt munkát a táboron kívül, csakhogy ebből az infernalis helyzetből szabaduljon. Ha az önkéntesbarak lakói vállalkoztak is erre a nekik szokatlan, megerőltető munkára, kitéve magukat a legénység gúnyának s az oroszok elégedetlenség-

gének, legtöbbször a parancsnokság ellenkezésével találkoztak. (...)

Ebben a megtagadottságban, amikor a kultúra emelt válaszfalat a magyar és magyar között, a tanítók voltak azok, akik már otthoni működésük közben hozzászóva, hogy sem felülről, sem alulról hálát, elismerést munkájukért nem várhatnak, lelkiismeretük parancsát követve, a sértett önérteten diadal-maskodva nem hagyták magukra a szerencsétlen, veszendő magyar lelkeket.

Az önkéntes barak németül tudó tanítói irogatták haza a magyar legénység leveleit s fordították anyanyelvükre az otthonról érkező híreket. Mert míg minden nemzet fia saját anyanyelvén írhatott, addig a magyartól ezt az egyetlen kedvezményt is megvonta az orosz hadvezetőség.

Minden hónap elején – mert havonta csak egy táborilapra korlátozta a parancsnokság a levelezést – valószínűs búcsújárás indult meg a tanító-sarok felé. Sokgyermekes családapák, hadiházások, otthonhagyott kedvesük után vágyakozó ifjak bízták rá szívük legrejtettebb álmait, gondolatait, féltve őrzött családi titkaikat a magyar tanítókra. A kórházak szennyes szalmáján, idegen, nyelvét nem értő környezetben végső perceit élő magyar fogoly utolsó kívánságát, akaratait, elcsukló üzenetét hány tanító jegyzőkönyve őrizte abban a reményben, hogy egyszer mégis csak sikerül értesíteni a hátramaradottakat.

A magyar tanító nemcsak jegyzője volt a tábornak, hanem tanítója, papja is.

Hogy egyre reménytelenebbé váló helyzetben a csüggedő, letargiába esett lelkeket a kétségbeeséstől megóvjuk, vasárnaponként a tábor főterén kabarét rendeztünk, melynek szereplői javarészt megint csak a tanítókból kerültek ki. A műsor számai: a magunk életét s a muszkákat kifigurázó akasztófahumorral tüzdelt versek, nóták, jelenetek egyidőre felrázták a tespedt kedélyeket.

Alkalmas erők bevonásával magyar dalárda alakult s magyar dal verte fel a kirgiz puszták néma csendjét, hirdetve, hogy „nem hal meg a magyar dal, míg magyar tanító él!” A hallgatónak sejtelve sem lehetett, micsoda nehézséggel küzdöttek az énekkar vezetői, micsoda önzetlenséggel szolgálták a magyar kultúra ügyét, mikor kották híján emlékezetből kellett minden éneket lekottázni, javítgatni, új dallamokat szerzeni s a kottapapírt szájuktól elvont kopejkákból nagy utánjárással beszerezni!

A téli tétlenség több írástudatlan emberben felébresztette a vágyat, hogy

megismerkedjék a számolás és betűvetés mesterségével. Az analfabéták tanítása útjában leküzdhetetlennek látszó nehézségek álltak; nem volt egyetlen magyar ABC-könyv; – füzet, írón, papír is ritkaságszámba ment. (...)

Palatáblául szolgált a steppe homokja. Füzetek készültek az Oroszországban nagy ívekben árúsított, a mi olcsó írógéppapírunkhoz hasonló cigarettapapírból, írónok nádszállba öntött ólomból, agyaggal kevert koromból. A három ujságot a tanfolyam végéig fozslányokká olvasták a betűéhes „nebulók”, de meg is tanultak mind írni-olvasni. Lesz meglepetés otthon, majd ha először mutatják be az ámuló atyafiságnak az új tudományt!!!

Mikuss Elek azt is megemlíti, hogy mintegy 14 ezer embert tartottak fogva az oroszok Trojckóban, pontosabban oda internálták őket. (A település neve valószínűleg Troickoje volt, melyből 24 található meg a katonai atlaszban, viszont Trojcko egy sem. Cs. A.)

Az 1915-16. évi nagy kiütéses tifuszjárvány idején, amely a tábor lakóinak 75%-át söpörte magával, a sírás és halottszállításból is derekasan kivettük a részünket, s bizony sorainkban is széles rendet vágott a csontember. (...)

A halottkíséret az önkéntesek tiszte volt. Ha közülünk való halottat temettünk, a temetési szertartásokat kántoraink végezték.

Papot, semminemű felekezetűt, – évekig nem láttunk a trojckói táborban. (...)

Szabó János baptista felekezetű magyar tanító eszmélt rá leghamarabb, hogy itt – ahol a keresztényi erényeket nemcsak hirdetni, hanem cselekedni is a legégetőbb szükség parancsolja – magunkon kívül nem számíthatunk senkire. Maga köré gyűjtötte híveit, esténként prédikációt tartott nekik s velük ájtatoskodott. Mindtöbben gyűltek köréje – a másvallásúak is –, erre Szabó valóságos hittérítő munkába kezdett. Híveinek száma egyre nőtt s ő fáradhatatlanul dolgozott tovább. A román baptisták kérésére hozzájuk is eljárt prédikálni, mert románul is jól tudott. Néhány hónap múlva egész barakok tértek át a baptista hitre. Szabó buzgalmának sokan köszönhetik, hogy sikerült visszanyerni lelki egyensúlyukat. (...)

1916-ban Turkesztán fővárosába: Taskentbe kerülve (Taskent ma Üzbegisztán fővárosa – Cs. A.) az YMCA amerikai megbízottjának jóvoltából végre német, angol, francia könyvekhez juthattunk s esti tanfolyamok tartására

alkalmas helyiséghez. Magyar könyveket Mr. Daves sem tudott beszerezni.

1917-ben, a cári uralom végvonaglásának idején, a Turkesztánban dülő éhínségben a baraklakó hadifoglyok szenvedtek a legtöbbit; számosan pusztultak el közülünk éhtífuszban. Mikor már minden kötél szakadt, közös kérvényt írtunk a közoktatásügyi minisztériumnak s elviselhetetlen helyzetünket ecsetelve, segínyt kértünk, ha másképp nem, fizetésünk terhére. A minisztérium ki is utalt fejenként hatvan rubelt, de nem a Vörös Kereszt taskenti megbízottjának útján, hanem a szibíriai német bankon keresztül. Mire hosszú huzavona után – talán másfél évre – megkaptuk a segínyt, a pénz annyira elértéktelenedett, hogy sokan nem is tartották érdemesnek átvenni. Vásárlóértéke kb. két kilogramm kenyér ára volt s attól tartottunk, hogy a minisztérium aranykoronaértékben fogja levonni fizetésünkéből. Ennél több segélyben az egész fogság alatt nem részesültünk.

A Kerenskij-féle, majd az októberi bolsevik forradalom győzelme megmentett ugyan bennünket az éhhaláltól, de különösen az első hónapok alatt sokat szenvedtünk az agitátorok által állandóan az „urak”, a „burzsujok” ellen izgatott legénységtől. Azoktól az emberektől, akiknek önzetlen barátai, segítői voltunk egész fogságunk ideje alatt. (...)

A tisztitáborok lakóinak is kezdett rosszul állni a szénájuk. A tisztí fizetéseket beszüntették s az addig bőven folydogáló vöröskeresztes és egyéb segítőbizottságok pénzforrásai is eldugultak és a legénység velük szemben is ellenséges magatartást kezdett tanúsítani.

Most egyszerre felfedezték, hogy a legénységi táborokban vannak „az intelligenciához tartozó emberek, akik esetleg még tisztek lehetnek odahaza!” Egyre-másra jött az üzenet, parancs, kérés: csendesítsük le a legénységet, tartsuk távol a bolsevik eszméktől, tartsuk fenn a fegyelmet, a katonás szellemet stb. Minket tesznek otthon felelőssé mindenért, ami a táborban történik! (...)

Midőn a világháború végeztével a szabadulás napja ránk is felirradt, az újonnan épülő állam nehezen nélkülözte ezeket az építő erőket s nemegyszer igérettel, ravaszsággal, vagy erőszakkal igyekeztek minél tovább visszatartani a foglyokat munkahelyeiken. (...)

Midőn e sorok írójának (azaz Mikuss Eleknek – Cs. A.) alkalma volt Moszkvában Lunacsarszkij közoktatásügyi népbiztossal eszmecserét foly-

Mikuss Elek, Talloš

tatni, a komisszárius nem fukarkodott a dícsérettel:

»Nagyrabecsülöm a fogoly magyar tanítókat; sok szépet és elismerésreméltót hallottam felőlük s ha politikai nézeteink nem egyeznek is, sokezer ilyen kultúrmunkást kívánok a cári uralom által szellemi sötétségben tartott orosz népnek!«

Akinek megadatott közülünk, hogy sok évi hányatás után újra viszontláthatta övéit és hazáját, az új rendben kipróbált kötelességtudásával látott hozzá feladatai elvégzéséhez. Senkinek sem lehet panasza ránk. Állampolgárságunk sokszor évekig húzódo bizonytalansága, a felekezeti kartársak állampolgárságunk előleg-jellege és törvényben egyáltalán nem biztosított volta, ha ránk is nehezedett, kötelességünk teljesítésében nem akadályozott.

Arról, hogy Mikuss Elek pontosan mikor tért haza szülőföldjére, az immár újonnan megalakult Csehszlovákiába, nem áll rendelkezésünkre adat. Az viszont igen, hogy 1933-34-ben, míg más településeknek 3-4 általános iskolája is volt, Tallósnak minden felekezethez tartozó gyerekek számára csak egy, a nyolcosztályos „községi iskola”, amelynek tanítói rajta kívül a következők voltak: Ágh Erzsébet, Bocskoros István (valószínűleg kántor is), Bocskorosné Szomor Magda, Csanaky Margit, Leitner Matild, Sidó Erzsébet és Krisztinus Lajos. Az iskolának saját könyvtára, ifjúsági vöröskereszt csoportja és iskolai takerékpártára is volt, s a tanítók még legalább hat-hétféle osztályon, illetve iskolán kívüli népnevelő munkát végeztek a községben.

Felhasznált irodalom:

■ Farkas Márton – Józsa Antal: *Az első világháború és a forradalmak képei*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1977.

■ Mikuss Elek: „Magyar tanítók az orosz fogságban”. In: Dr. Szerényi Ferdinánd (szerk.): *A csehszlovákiai magyar tanítók almanachja 1918-1933*, Bratislava, 1934.